

FITRAT SHE‘RIYATIDAGI IJTIMOIIY-SIYOSIY MAZMUN

Intizora Axmatova

f.f.f.d (PhD), Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Abdurauf Fitrat she‘riyatidagi ijtimoiy-siyosiy mazmun badiiy-estetik hamda tarixiy-adabiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda shoir ijodida milliy ozodlik g‘oyasi, istiqlol, ma‘rifatparvarlik, xalq taqdiri, siyosiy-ijtimoiy adolatsizlik va ma‘naviy uyg‘onish kabi mavzularning badiiy talqini yoritiladi. Fitrat she‘rlarida ramz, timsol, metafora va poetik obrazlar orqali davrning murakkab ijtimoiy-siyosiy voqeliklari qanday aks ettirilgani tahlil etiladi. Shuningdek, shoirning poetik qarashlari jadidchilik mafkurasi, milliy uyg‘onish harakati va XX asr boshlaridagi tarixiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liqlikda baholanadi. Tadqiqot natijasida Fitrat she‘riyati nafaqat yuksak badiiy hodisa, balki milliy o‘zlikni anglash, ijtimoiy tafakkurni shakllantirish va ozodlik g‘oyalarini targ‘ib etishda muhim ma‘naviy-estetik manba ekanligi asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *Abdurauf Fitrat, O‘zbekiston SSR, mafkura, sovetlashuv, ideologik bosim, ramziylik, milliy xotira, qatag‘on, jadidchilik.*

Abstract. *This article analyzes the socio-political content of Abdurauf Fitrat's poetry from an artistic-aesthetic and historical-literary point of view. The study highlights the artistic interpretation of such themes as the idea of national freedom, independence, enlightenment, the fate of the people, political and social injustice, and spiritual awakening in the poet's work. It analyzes how Fitrat's poems reflect the complex socio-political realities of the era through symbols, allegories, metaphors, and poetic images. The poet's poetic views are also evaluated in their inextricable connection with the ideology of Jadidism, the national revival movement, and the historical processes of the early 20th century. The study concludes that Fitrat's poetry is not only a high artistic phenomenon, but also an important spiritual and aesthetic source for understanding national identity, forming social thinking, and promoting the ideas of freedom.*

Keywords: *Abdurauf Fitrat, Soviet Uzbekistan, ideology, Sovietization, ideological pressure, symbolism, national memory, repression, Jadidism.*

Fitrat she‘riyatidagi ijtimoiy-siyosiy mazmun ko‘pincha bevosita deklaratsiya orqali emas, ramziy obrazlar tizimi orqali yuzaga chiqadi. Uning poetikasida qorong‘ilik va yorug‘lik, sukut va hayqiriq, uyqu va uyg‘onish, xarobalik va tiklanish kabi antitezalar ma‘rifiy hamda siyosiy semantika kasb etadi. Bu obrazlar bir vaqtning o‘zida shaxsning ruhiy

holatini, jamiyatning tarixiy ahvolini va kelajak haqidagi umidni ifodalash imkonini beradi [6, 30-36-b.; 7, 42-b.].

“Yurt qayg‘usi” turkumida Vatan mavhum geografik hudud emas, tirik va iztirob chekayotgan mavjudot sifatida tasvirlanadi. “Ey Ulug‘ Turon, arslonlar o‘lkasi!” degan murojaat tarixiy xotira bilan bugungi tanazzul o‘rtasidagi keskin kontrastni hosil qiladi. Ayol timsoli esa yurtning tahqirlangan, ammo tiriklik quvvatini yo‘qotmagan holatini badiiylashtiradi [6, 30-32-b.].

Bu ramziylikning kuchi shundaki, u siyosiy tezisni obrazga aylantiradi. O‘quvchi mustamlakachilik, jaholat yoki ijtimoiy loqaydlik haqida tayyor formulani emas, yo‘qotish va uyg‘onish hissini boshdan kechiradi. Shuning uchun Fitrat poetikasida ramz faqat estetik bezak emas, balki ijtimoiy ongga ta‘sir etuvchi bilish shakli sifatida ishlaydi.

“Mirrix yulduziga” she‘rida esa uzoq kosmik manzilga murojaat qilish usuli zamondagi zulm, xo‘rlilik va ijtimoiy adolatsizlikni bevosita nomlamasdan, ritorik savollar orqali fosh etish imkonini beradi. Masofaviy manzil badiiy erkinlik yaratadi: shoir go‘yo boshqa olamdan turib o‘z jamiyatining axloqiy holatini so‘roq qiladi [6, 35-36-b.].

Original matnda tilga olingan “uyqu”, “tong” va “zulmat” obrazlarini ham aynan shu kengroq poetik tizim ichida tushunish maqsadga muvofiq. “Uyqu” ijtimoiy befarqlik va ongning sustligini, “tong” uyg‘onish va yangi tarixiy imkoniyatni, “zulmat” esa ma‘rifatsizlik va bosimni anglatishi mumkin. Biroq bu belgilar har bir matnda bir xil, mexanik ma‘noga ega emas; ularning semantik vazifasi konkret badiiy kontekstga qarab ochiladi.

Fitrat poetikasidagi kuchli patos ham ramziy tizim bilan uzviy bog‘liq. Uning she‘riy nutqi ko‘pincha murojaat, undov va ritorik savolga quriladi. Bunday sintaktik faollik lirik qahramonni passiv kuzatuvchidan tarixiy jarayonning ma‘naviy ishtirokchisiga aylantiradi. Fitrat she‘riyatining estetik va ma‘rifiy kuchi aynan hissiy keskinlik bilan intellektual muammoning qo‘shilishida ko‘rinadi [7, 27-30, 42-b.].

Fitratning tilga munosabati uning umumiy modernizatsion qarashlaridan ajralmagan. U murakkab, faqat tor doiradagi bilimdonlargagina tushunarli ifoda o‘rniga aniq, dinamik va muloqotga yo‘naltirilgan nutqni afzal ko‘rdi. Tadqiqotlarda uning soddalik, bevositalik va so‘zlashuv tiliga yaqinlikka intilgani qayd etilishi bejiz emas [5, 328-b.].

Biroq “sodda til” tushunchasini oddiylashtirilgan mazmun bilan tenglashtirish mumkin emas. Fitratning eng muhim xususiyati – murakkab tarixiy, siyosiy va falsafiy muammoni o‘quvchi idrokiga yaqin shaklda berishidir. Publitsistikada bu aniqlik va da‘vatkorlikni, dramada dialog va konfliktning harakatchanligini, she‘riyatda esa qisqa, kuchli obraz va antitezalarni yuzaga keltiradi.

Uning ilmiy merosi ham keng ko‘lamlidir. Fitrat matnshunoslik, manbashunoslik, tilshunoslik, lug‘atshunoslik, adabiyot tarixi va nazariyasiga oid masalalarni o‘rgangan.

Zamonaviy tadqiqotlar uning adabiy davrlashtirish, janr, vazn, uslub, qofiya va milliy sheʼr tizimi haqidagi qarashlari bugungi fitratshunoslik uchun ham muhim ilmiy material boʻlib qolayotganini koʻrsatadi [8, 3-4-b.].

Fitrat ijodida adabiyot ijtimoiy ongini shakllantiruvchi vosita vazifasini bajaradi, biroq bu uning estetik qimmatini inkor etmaydi. Aksincha, gʻoyaning taʼsirchanligi badiiy shaklning kuchi bilan taʼminlanadi. Sheʼrda ramz va ritm, dramada konflikt, publitsistikada mantiqiy bosim, ilmiy asarda esa tasnif va dalillash bir maqsadga – oʻquvchini fikrlashga undashga xizmat qiladi.

Shu maʼnoda Fitratni faqat maʼrifatparvar, faqat millatchi, faqat dramaturg yoki faqat sovet davri qurboni sifatida tor doirada talqin qilish uning merosini parchalab yuboradi. Uning tarixiy ahamiyati turli faoliyat turlarini yagona intellektual masʼuliyat tamoyili asosida birlashtirganidadir. Bu tamoyil Istanbuldagi shakllanishdan 1930-yillardagi bosimgacha turli shakllarda namoyon boʻlsa-da, butunlay yoʻqolmagan.

Shuningdek, sovet davridagi oʻzgarishlarni faqat shaxsiy qoʻrquv bilan izohlash ham yetarli emas. Dastlabki yillarda yangi taʼlim va ilmiy institutlar milliy madaniyatni tadqiq etish uchun muayyan imkoniyatlar yaratgan. Keyinchalik esa siyosiy nazorat kuchayib, avval mavjud boʻlgan nisbiy manevr maydoni toraygan. Demak, bir xil shaxsning faoliyatida umid, amaliy hamkorlik, strategik murosa va majburlash turli davrlarda turlicha nisbatda mavjud boʻlishi mumkin [4, 359-360-b.; 5, 328, 381-b.].

Fitrat poetikasi ham uning siyosiy qarashlarining oddiy illyustratsiyasi emas. Ramzlar va antitezalar mustaqil estetik tizim hosil qiladi. Vatan obrazining tiriklashtirilishi, kosmik murojaat, qorongʻilik-yorugʻlik qarama-qarshiligi va kuchli ritorik sintaksis tarixiy tajribani emotsional bilimga aylantiradi. Shu tufayli Fitrat asarlari muayyan davr tashviqotidan yuqoriga koʻtarilib, erkinlik, tanazzul, xotira va masʼuliyat kabi kengroq masalalarni muhokama qilish imkonini saqlab qoladi [6, 30-36-b.; 7, 42-b.].

Maqolaning asosiy nazariy xulosasi shundan iboratki, Fitratdagi transformatsiya oʻzlikni yoʻqotish emas, turli tarixiy sharoitlarda intellektual markazni saqlab qolish uchun shakllarni oʻzgartirish jarayonidir. Bu jarayon muvaffaqiyatli yoki ziddiyatsiz boʻlmagan; aksincha, aynan uning ichki qarama-qarshiliklari Fitrat merosini XX asr Markaziy Osiyo modernizatsiyasining murakkab hujjatiga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, Oʻzbekiston SSR davridagi faoliyatini shartli uch bosqichda koʻrish Fitratning tarixiy holatini aniqroq tushunishga yordam beradi. 1924-1927-yillarda ilmiy-institutsional faoliyatni davom ettirish imkoniyati saqlangan; 1927-1932-yillarda mafkuraviy bosim va diskursiv murosa kuchaygan; 1932-1938-yillarda esa ijodiy maydonning yopilishi, hibs va qatagʻon yuz bergan. Bu jarayon Fitratni toʻliq “sovet

yoʻzuvchisi” sifatida talqin qilishga ham, uning barcha institutsional faoliyatini faqat yashirin qarshilik deb tushuntirishga ham imkon bermaydi [5, 272, 381, 384-385-b.].

Umuman, Fitrat merosi tirik tarix aksidir: unda milliy uygʻonishning umidi, zamonaviylikning murakkab tanlovi, siyosiy bosim ostidagi intellektual murosa va totalitar zoʻravonlikning fojiasi birlashadi. Uning asarlarini bugun qayta oʻqish nafaqat adabiyot tarixini tiklash, balki ziyolining jamiyat, hokimiyat va tarixiy masʼuliyat oldidagi oʻrni haqidagi fundamental savollarni yangidan qoʻyish imkonini beradi.

Fitratning sovet davridagi faoliyati shuni koʻrsatadiki, totalitar sharoitda ziyolining institutsional ishtiroki uning ichki dunyoqarashi toʻliq almashganini anglatmaydi. Uning ilmiy mavzularidagi davomiylik, poetik ramzlarning kuchi va madaniy xotiraga eʼtibori mafkuraviy bosim ostida ham intellektual markazni saqlab qolishga boʻlgan urinish sifatida koʻrinadi. 1937-yildagi hibs va 1938-yildagi qatl esa bu murakkab jarayonning siyosiy zoʻravonlik bilan uzilgan fojeali yakunidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdirashidov, Z. Known and Unknown Fitrat: Early Convictions and Activities // *Acta Slavica Iaponica*. – 2016. – Vol. 37. – P. 103-118.
2. Boltaboyeva, H.H. Fitratning xorijiy publitsistikasida ijtimoiy-siyosiy masalalar // *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*. – 2021. – Vol. 1, Special Issue 2. – B. 130-139.
3. Abdirashidov, Z. ‘Abdurra‘uf Fitrat in Istanbul: Quest for Freedom. – Berlin-Boston: De Gruyter, 2023. – 72 p.
4. Bhattacharya, N. Abdurrauf Fitrat & His Contribution to the Jadid Cultural Tradition // *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*. – 2022. – Vol. 2, Special Issue 25. – P. 353-362.
5. Khalid, A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. – Ithaca-London: Cornell University Press, 2015.
6. Fitrat, A. Tanlangan asarlar. 1-jild: Sheʼrlar, nasriy asarlar, dramalar / Nashrga tayyorlovchi H. Boltaboyev. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2000. – 256 b.
7. Baqoyeva, M.Sh. Fitrat va badiiy tafakkur tadriji: magistrlik dissertatsiyasi. – Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2011. – 72 b.
8. Hamroyeva, O. Fitratning adabiyotshunoslikka oid qarashlari: monografiya. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – 84 b.